

Realny czy obligacyjny charakter roszczenia posiadacza samoistnego o zwrot nakładów?

I. Pytanie o „realny czy obligacyjny” charakter roszczenia posiadacza samoistnego o zwrot nakładów może być uznane za bardzo skróctowe sformułowanie problemu. Wymaga on szerszego objaśnienia. Na problem ten składa się w istocie wiązka splątanych ze sobą odrębnych zagadnień, spośród których właściwie każde budzi poważne kontrowersje i w doktrynie, i w orzecznictwie. Dlatego niezmiernie trudno jest wyizolować ujęte w tytule zagadnienie na tyle, aby można je było rozstrzygnąć jednym słowem bez poczynienia odpowiednich wielostopniowych założeń w kwestiach w stosunku do niego pierwotnych lub z nim powiązanych.

Już sama opozycja „obligacyjne czy realne?” w odniesieniu do roszczeń posiadacza o zwrot nakładów wymaga rozwinięcia. Można przypuszczać, że „realne” w tym kontekście miałyby oznaczać szczególnie sposób wyznaczenia strony stosunku prawnego, jaki powstaje w związku z roszczeniem o zwrot nakładów. Jest to stosunek obligacyjny. Jego specyfika miałaby polegać na tym, że stroną tego stosunku wyznacza nie któreś z typowych źródeł zobowiązań, np. zrealizowanie przesłanek bezpodstawnego wzbogacenia, lecz „sytuacja prawnorzeczowa”. Mianowicie podmiot stosunku obligacyjnego, np. adresat roszczenia o zwrot nakładów, byłby wyznaczony przez swój status prawnorzeczowy – bycie właścicielem rzeczy. W sytuacjach takich mówimy o zobowiązaniach realnych.

Na rozstrzygnięcie problemu tytułowego może mieć wpływ treść odpowiedzi udzielonych na kilka następujących pytań:

1. Czy powstanie i wymagalność roszczeń posiadacza o zwrot nakładów następują w tym samym momencie?

¹ Prof. UW dr hab. Monika Czajkowska-Dąbrowska, członek Biura Studiów i Analiz SN.

2. Czy wszystkie roszczenia o zwrot nakładów mają wspólny moment powstania (wymagalności)?
3. Od kiedy można skutecznie dochodzić roszczeń o zwrot nakładów?
4. Jaki jest stosunek roszczeń o zwrot nakładów do roszczenia z tytułu bezpodstawnego wzbogacenia?

I pytanie najważniejsze, które jest w istocie nieco innym ujęciem problemu tytułowego:

5. Kto ma być adresatem wspomnianych wyżej roszczeń, jeżeli między ich powstaniem (wymagalnością) a realizacją nastąpiła zmiana właściciela rzeczy?

Treść pytania piątego pozwala dostrzec zależność między pierwszymi trzema pytaniami i przypisaniem roszczeniom o zwrot nakładów charakteru realnego albo obligacyjnego. E. Skowrońska-Kuśnierz uznaje moment windykacji rzeczy przez właściciela za decydujący o wymagalności roszczenia o zwrot nakładów; zarazem przyjmuje, iż tym samym podmiotem zobowiązanym w istniejącym stosunku obligacyjnym jest aktualny właściciel². Stanowisko to nie jest moim zdaniem jedynym możliwym do obrony. Można bowiem twierdzić, że wiązanie wymagalności roszczenia z wydaniem rzeczy – najczęściej, ale nie zawsze zależnym od działania właściciela w postaci wezwania do zwrotu lub wytoczenia powództwa windykacyjnego – nie wyklucza uznania za adresata tego roszczenia byłego właściciela, tj. właściciela z chwili dokonania nakładu, a nie właściciela aktualnego, prowadzącego windykację. Stanowisko takie, z pewnością kontrowersyjne, zostanie jeszcze rozwinięte niżej (pkt VI).

Zasadnicza trudność w rozstrzygnięciu problemu charakteru roszczeń o zwrot nakładów polega na tym, że – jak już wspomniałam – doktryna nie udziela jednolitej odpowiedzi na żadne z pierwszych trzech pytań. W dodatku większość wypowiedzi analizujących moment powstania roszczeń o nakłady oraz relację między ich powstaniem a wymagalnością w ogóle nie uwzględnia przypadków zmiany właściciela rzeczy między dokonaniem nakładów przez posiadacza i dochodzeniem przez niego ich zwrotu.

Jeśli chodzi natomiast o pytanie czwarte, istota problemu nie polega na samym ustaleniu wzajemnego stosunku wspomnianych roszczeń. Powszechnie bowiem przyjmuje się, że artykuły 226–229 ustawy z dnia

² Por. E. Skowrońska-Kuśnierz, *Roszczenia posiadacza przeciwko właścicielowi o zwrot nakładów*, Nowe Prawo 1974, nr 1, s. 21–25.

23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny (Dz. U. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.) stanowią *lex specialis* w stosunku do przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. W szczególności takie stanowisko zajął Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 11 maja 1972 r., III CZP 22/72 (OSNIC 1972, nr 12, poz. 213) oraz, w stosunku do roszczeń najemcy o zwrot nakładów, w wyrokach z dnia 4 listopada 1980 r., II CR 394/80 (OSNIC 1981, nr 9, poz. 171) i z dnia 21 stycznia 2004 r., IV CK 362/02 (niepubl.). Nie jest natomiast oczywiste, jak daleko sięgać ma w tych wypadkach wyłączenie przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu. W zależności od tego, jak ujmijemy przesłanki roszczeń o zwrot nakładów, roszczenia te będą miały szerszy lub węższy zakres. Nie można z góry wykluczyć możliwości „sztukowania” wąsko ujętych roszczeń o zwrot nakładów roszczeniem z bezpodstawnego wzbogacenia – po to, aby nie doszło do petryfikacji przesunięcia majątkowego odbieranego jako bezzasadne, niesprawiedliwe³. Zagadnienie jest bardzo sporne. *Prima facie* równie uzasadniony wydaje się pogląd, że roszczenia z art. 226–229 k.c. całkowicie wykluczają możliwość domagania się przez samoistnego posiadacza refundacji poniesionych nakładów na innej jeszcze podstawie, a próba wywiedzenia jej z przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu może być traktowana jako obejście przepisów szczególnych.

W przypadku roszczenia z bezpodstawnego wzbogacenia możliwe jest także oddziaływanie niejako odwrotne: przyjęcie negatywnego stanowiska co do możliwości „uzupełniającego” stosowania przepisów o bezpodstawnym wzbogaceniu do rozliczeń między samoistnym posiadaczem i właścicielem⁴ może oddziaływać na interpretację art. 226–229 k.c. Świadomość bezzasadności przesunięcia między majątkami posiadacza i właściciela, którego nie da się skorygować za pomocą – całkowicie wyłączonej – instytucji bezpodstawnego wzbogacenia, może bowiem skłaniać do bardziej elastycznej interpretacji przesłanek dotyczących podmiotu roszczeń o zwrot nakładów.

Wśród przypadków zmiany właściciela pomiędzy powstaniem roszczenia o zwrot nakładów a momentem jego realizacji należy odróżnić dwie sytuacje. Ich ocena pod kątem obligacyjnego albo realnego charakteru wspomnianych roszczeń niekoniecznie musi wypaść jednolicie. W pierwszym wypadku zmiana właściciela następuje **między dokonaniem nakła-**

³ Takie stanowisko zajmuje np. E. Skowrońska-Kuśnierz w odniesieniu do roszczeń byłego posiadacza (*Roszczenia...*, s. 28). Autorka nie stosuje jednak podobnej konstrukcji w przypadku roszczeń przeciwko byłemu właścicielowi.

⁴ Zob. uzasadnienie uchwały SN z dnia 11 maja 1972 r., III CZP 22/72.